

LUND UNIVERSITY

Blytaket över Lund domkyrkas absid

Bergqvist Rydén, Thomas

Published in:
Mellan slott och slagg

2016

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bergqvist Rydén, T. (2016). Blytaket över Lund domkyrkas absid. I I. Gustin, M. Hansson, M. Roslund, & J. Wienberg (Red.), *Mellan slott och slagg: Vänbok till Anders Ödman* (s. 253-258). (Lund Studies in Historical Archaeology; Vol. 17). Lunds universitet. Institutionen för arkeologi och antikens historia.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Blytaket över Lund domkyrkas absid

Thomas Rydén

The lead roof over the apse of Lund Cathedral

A weather vane in the form of St Lawrence and a large head made out of sheets of lead on a wooden core is what is left of the early sixteenth-century roof decoration on the chancel of Lund Cathedral after the restoration works in the 1860s. The head was placed at the apex of the apse's roof, and along the rim of the apse were 13 frontons decorated with flames and knobs, which have been called the crowns of thorns in the

literature. Through contemporary sources mentioning a substantial donation of lead, and a rental contract of a lead sheet metal worker on the Cathedral Chapter's ground, a plausible context of production is presented. The term crown of thorns is questioned, and in the light of the Marian manifestations of Birger Gunnarsen during the early 16th century, an alternative iconographic interpretation is suggested.

Då Herr Zettervall yttrar, att röstena å korutsprångets takfot äro det mest storartade och herrliga partiet å Domkyrkan, så beklagar jag högligen, att jag måste rentaf betrakta desamma såsom det mest småaktiga och i sitt nuvarande skick det mest oharmoniska å hela den vördnadsbjudande helgedomen. (Brunius 1869: 20).

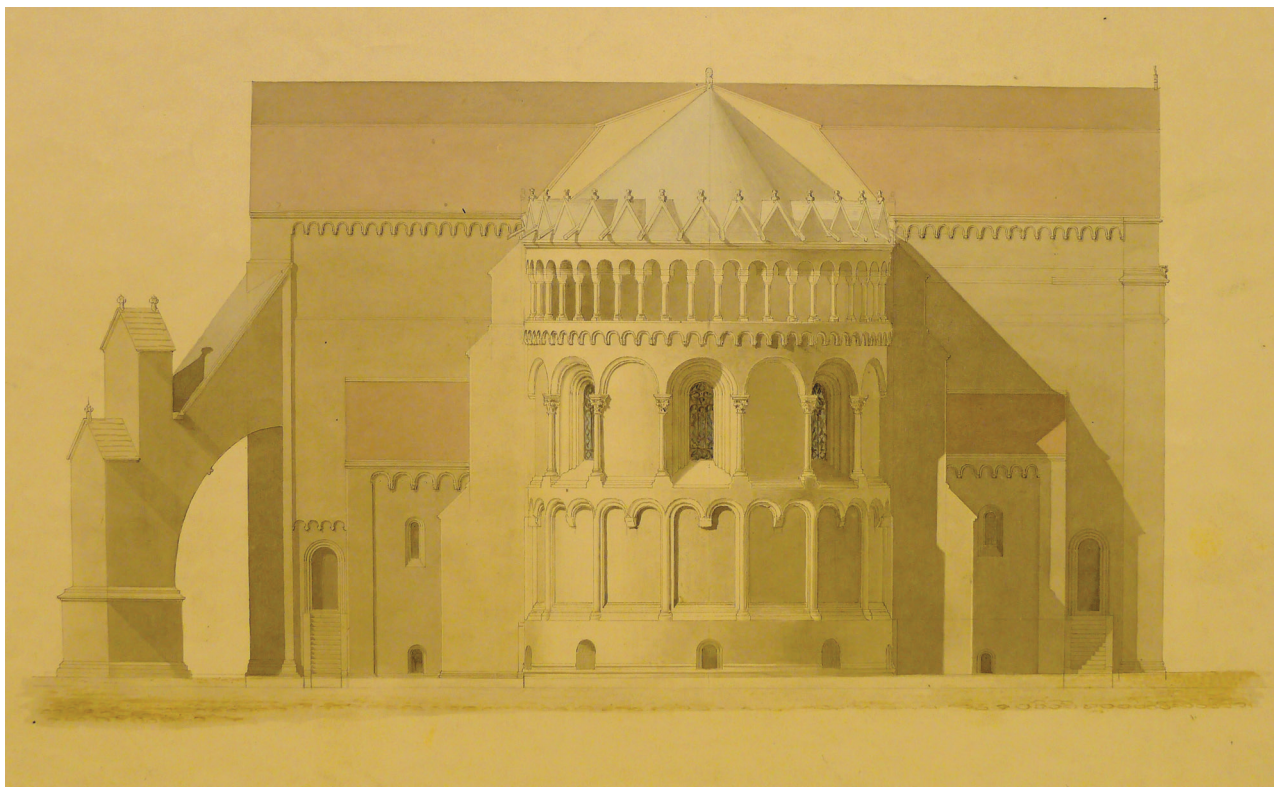
Lunds domkyrka ger fortfarande ifrån sig åtskilliga nya frågor, och ibland, om än motvilligt, några enstaka svar. Anders Ödman och Maria Cinthio studerar gamla fynd på nytt, och gör nya iakttagelser under golvet bland resterna av den kyrka som kallas Knut den Heliges, Sven Estridsens eller Erik Cinthios. Spänningen och nyfikenheten på resultaten är olidlig. Domkyrkans förhistoria, tidiga byggnadshistoria, dess roll i politiska sammanhang, dess romanska stensulpturer och medeltida inventarier har ofta varit föremål för undersökningar. Även de många tiotusen ton fyrkantiga grå sandstenskvadrarna har visat sig vara stinna på information om transport, organisation och medeltida entreprenörskap. Något som det nu längre inte alls förs någon hetsig akademisk diskussion om är ett par bortglömda grå, tämligen fula blyfigurer som togs ned från taket i samband med Helgo Zettervalls renovering på 1860-talet (figur 1). Den ena figuren är en vindflöjel som föreställer S:t Laurentius, och som satt fast på ett kors på norra transeptets taknock (figur 2). Erik Cinthio och jag själv stötte på den på domkapitelshusets vind ovanför Domkyrkomuseum omkring 1992, men figuren sov vidare tills Andreas Manhag äntligen förde fram figuren i ljuset alldeles nyligen (Man-

hag 2014). Den andra figuren är ett huvud framställt av blyplåt kring en träkärna. Det stod länge i Domkyrkomuseums trapphus, men har nu fått en placering i god belysning invid 1200-talsportalen (figur 3).

På teckningar från tidigt 1800-tal syns figurerna tydligt, och även på de fotografier som togs på 1860-talet, mellan Carl Georg Brunius och Zettervalls renoveringsarbeten, framgår tydligt var de var placerade (figur 4). Det stora huvudet krönte absidtakets nock ovanför de tretton raderande trekantsrösten som omgav absidens takfot. Sick-sackkonturen av de tretton trekantsrösterna kallas i litteraturen för ”törnekronan”, vilket bygger på uppfattningen att kyrkan i dess helhet motsvarar Kristi kropp, transepten armarna och absiden huvudet (Sommelius 1755: 21). Jag är dock inte så säker på att den uppfattningen av arkitektursymboliken är tillämplig på den aktuella anordningen, och tänker föreslå en annan lösning.

Vad beträffar tillkomsten har åsikten varit att figurerna och takanordningen har framställts av Adam van Düren eller hans verkstad i samband med renoveringsarbetena av norra transeptet omkring 1525. Dateringen är gjord efter van Dürens egna dateringar på en av sköldarna i valvet i anslutning till Arma Christi-motivet (Rydbeck 1923: 239). Det är säkert ett rimligt antagande, och man kan förmoda att van Düren hade inflytande över blyarbetena även om han inte personligen har tillverkat figurerna.

Adam van Dürens arbete på Lunds domkyrka är till stora delar bekant, och kan sättas i samband med inrättandet av de mariatider, som ärkebiskop Birger Gunnar-

Figur 1. Lunds domkyrka från öster. Teckning av C. G. Brunius 1852, Lunds Domkyrkas arkiv. Foto: Thomas Rydén, 2015.

sen instiftade omkring 1512 (Rydbeck 1923: 214). Stiftelseurkunden *Sanctuarium Birgerianum*, AM 292 fol., omtalar i detalj tillkomsten av de omfattande mariatiderna, vilken går tillbaka till 1499 då Birger Gunnarsen mottog en första donation av Niels Olsen Baad till det kapell, som han avsåg att bygga på norra sidan som en pendang till Peder Lykkes kapell (LÄU V: CDXXIX, 24 juni 1499). 1502 donerade kung Hans 800 mark silver för att hålla mässor för kungen själv och drottningen (LÄU VI: LXV, 17 april 1502). Kort därefter följer flera tillskott, inte minst ur de medel som konfiskerats av kronan från Poul Laxmands egendomar. Vissa gåvor skall uttryckligen användas för byggnationen, så som de gårdar som riddaren Oluf Stigsen Krognos 1499 skänkte till ”her Oluff Esbørssøn, caneke i Lwndh, po sancti Lawerencii domkirkes wegne till henness bygningh, som po latine kallis ad fabricam.” (LÄU V: CDLV).

Intressant att konstatera är att planerna på att bygga ett kapell på domkyrkans norra sida vid norra tornet ändrades på kungens inrådan för att istället sätta den översvammade kryptan i stånd. Anledningen var att det både för ”synlighet och fasthedh” var bättre att riva de befintliga kapellen på södra sidan, och mura igen öppningarna med sådan sten som kyrkan från början var byggd med, än att bygga ännu fler kapell (Suhm 1780: 28f). Man anlade här ett antikvariskt förhållningssätt, som kom att genomföras först 300 år senare. Birger Gunnarsen försvarade sin tidigare plan med att han inte ämnade nedbryta en enda sten ur domkyrkans mur, utan använda den befintliga nordvästra portalen, som via i ett vapenhus skulle leda in i kapellet (Suhm 1780: 28f).

Man skulle av detta kunna sluta sig att det redan 1499, eller åtminstone 1502, fanns en genomförbar ritning, vilket tidsmässigt överensstämmer med Adam van Dürens övriga kända verksamhet i Glimmingehus 1499–1505, Karmelitsklostret i Helsingör 1502, och kung Hans och drottning Christinas trappreliefer 1505.

En närmare genomgång av det skriftliga källmaterialet visar ett par små notiser, som kan vara relevanta i sammanhanget. Den ena notisen rör en gåva av tio skeppund bly som testamenteras till domkyrkan av samme Oluf Esbernsen, som var mottagare av Oluf Stigsens donation (LÄU V: CDLXI, 29 feb. 1500). Den andra rör blymästare Nils Lundz, som arrenderar en gård av Domkapitlet på Torggatan:

Nils Lundz, blymästares i Lund, med domcapitelet eller kyrckian håldne hyre contract på een gård, liggandes i Lund östan wedh Torggatan, hvilken är 15 al:r bredh och fyretiofve af norr och uthi sönder och längden fyresinne tiuge och trettan alna i wester. Dat. Ipso die sanctæ Dorotheæ virginis 1512. (LÄU VI: CDXVII, 6 feb. 1512).

Det förefaller inte vara någon vidare långsökt spekulation att dessa notiser berör omläggningen av blytaket i samband med de renoveringsarbeten som påbörjats av Adam van Düren som ett resultat av Birger Gunnarsens mariastiftelse. Blymästare Nils Lundz skrev hyreskontrakt med domkyrkan vid samma tid som renoveringsarbetena gick in i den mest aktiva fasen. Huruvida tio skeppund bly är en mängd som motsvarar den utvidgade takareal som gavelrösternas

veckning, samt en spetsigare takvinkel innebär, lämnar jag över till någon som är mer road av logistiska uträkningar.

Som jag antydde inledningsvis misstänker jag att benämningen "törnekrona" kan vara missvisande. Det kan finnas anledning att ompröva dess ikonografi, och möjligen även tänka sig en praktisk funktion. Även om takfallet har varit betydligt brantare innan Baltzar Weduwar byggde om långhustaket till mansardtak 1769–71, så framgår det av Weduwars sektion av absidtaget att huvudets placering i relation till gavelröstena ursprungligen har varit densamma som efter taksänkningen (figur 5) (jfr även Brunius 1869). Att antalet takrösten inte skulle vara mer specifikt symboliskt än en obestämd mängd kan rimligen tillbakavisas med tanke på hur illa de rytmiskt korresponderade med det underliggande kolonettgalleriet. Detta föranledde Brunius att vilja antingen glesa ut eller förtäta dem så att de skulle hamna rakt ovanför varandra (Brunius 1869: 18). Huvudet står således på toppen av en halvkon med tretton radierande trekantsrösten som vart och ett kröns av alter-

nerande knoppar och lågor. Mellan rösterna placerades 14 vattenkastare. Det är i detta sammanhang de små lågorna och knopparna som borde uppmärksammas.

Själva blyhuvudets identitet är på grund av dess enkla utförande inte alldeles entydig, men den plåt som täcker hjässan torde rimligen tolkas som ett dok snarare än som hår, och huvudet bör i så fall, liksom flera författare tidigare har föreslagit, identifieras som Maria.

Det finns exempel på liknande blyhuvuden på några bornholmska kyrkor, i Ny, Nylars och Østerlars, där den uppstickande delen av mittbjälken i absidens takkonstruktion, "kongen", upptill är klädd i blyplåt. I några fall är denna utformad som ett huvud (DK VII: 211, 260, 383ff). Huvudet på Nylars kyrkas absid är mest detaljerat, klätt i en bredbrättad hatt och tydligt manligt, till skillnad från Lunds domkyrkas blyhuvud. Huruvida det finns något samband mellan huvudena på de bornholmska kyrkorna och Lunds domkyrka är oklart, men takstolarna är omarbetade vid olika tillfällen. En 1500-talsdatering vore där-

Figur 2. Vindflöjel från norra transeptet i form av S:t Laurentius. Foto: Andreas Manhag, LUHM, 2014.

Figur 3. Huvud från absidtakets nock skulpterat i blyplåt i Domkyrkomuseet. Foto: Thomas Rydén, 2015.

Figur 4. Lunds domkyrkas absid. Akvarellerad teckning av E. Nielsen 1836 i Kyrkoarkivet LUHM. Foto: Andreas Manhag, 2014.

för inte osannolik. Placeringen av något slags huvud, av en människa eller ett djur, förekommer dock även i andra material under hela medeltiden. Tolkningarna av de bornholmska huvudena är ibland något fantasirika. Även om det inte går att bestämma åldern på dem, kan man dock konstatera att den bredbrättade hatten snarast kan liknas vid en baret. Dessa bars under slutet av medeltiden och under renässansen, och i så fall torde kunna betraktas som en gestaltning av dess egen funktionella benämning ”konge”.

En förutsättning för en ny ikonografisk tolkning är att huvudet och takröstena betraktas som ett samlat motiv, fristående från kyrkobyggnadens analogi med människokroppen. För detta talar inte minst inkorporerandet av blyhuvudet som i sig begränsar skalan på motivet till absid-taket, och förskjuter centrum och riktning för betraktandet från långhuset sett ovanifrån till enbart absid-taket sett i ett slags närmast amfiteatralt perspektiv.

Hade blyhuvudet entydigt varit manligt skulle motivet kunna identifieras som Pingstundret, med dem helige Andens utgjutande över apostlarna och Maria gestaltat genom de tretton gavelröstena med lågor på toppen. Om blyhuvudet istället förutsätts vara kvinnligt, och därmed identifieras som Maria, utgör antalet tretton ett problem. Visserligen räknas ibland Paulus som en trettonde apostel, men i fråga om pingstundret är det en episod som finns entydigt beskriven, utan att Paulus närvarade. Tanken på Pingstundret är lockande i ljuset av att den sjuarmade ljusstaken bör ha satts upp i domkyrkans högkor mer eller min-

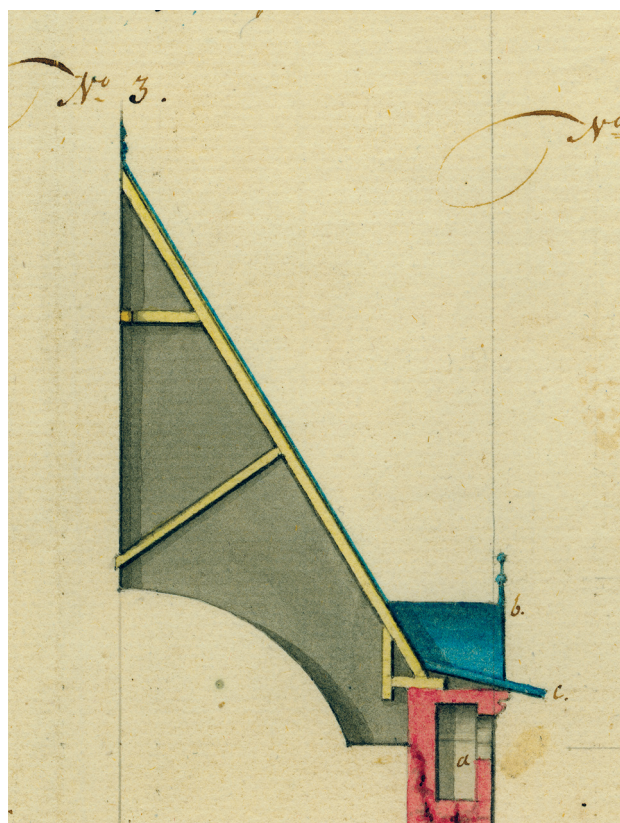
dre samtidigt med Adam van Dürens renoveringsarbeten av domkyrkobyggnaden (Rydén 1995: 112ff). De sju ljusen motsvarar här den helige andens sju gåvor, vilket innebär att sjuarmade ljusstakar åtminstone delvis kan betraktas som pingstljusstakar (Bloch 1961). Om man istället väljer att se omgestaltningen av domkyrkan under början av 1500-talet, i dess helhet, så är det just mariakulten som är det mest framträdande inslaget (Rydén 2003: 18ff). Mariatiderna i kryptan är ytterst omfattande, och om det förhåller sig så att en skulpturgrupp i Lunds Universitets Historiska Museum från början av 1500-talet (Liepe 1995: 391), som skänktes av biskop Faxe, faktiskt härrör från domkyrkan (*Lunds Weckoblad* 6, 7 februari 1844), så är det högst sannolikt att den har varit placerad på altaret i kryptans kor. Motivet är Marie Kröning med Treenigheten, vilket blir en pendang till högaltarets altarskåp från 1398 med motsvarande motiv. Ser man på sengotiska bildprogram med Marie liv är urvalet av scener relativt statiskt, och ett motiv som är centralt är Marie himmelfärd, eller snarare Upptagande, dvs. *Assumptio* istället för *Ascensio*. Liksom i Pingstundret har detta en centralgestalt, Maria, ofta strålomgärdad, omgiven av apostlarna eller ett antal änglar. Problemet är naturligtvis även här antalet, men till skillnad från Pingstundret är Marie himmelfärd en apokryf scen där inlemmandet av Paulus bland de övriga apostlarna förekommer, eller där antalet snarare skulle kunna avse omgivande änglar. En placering av detta motiv på absidens tacknock, dvs ovanpå den arkitektoniska del av kyrkan som definitionsmässigt

symboliserar himlavalvet, är helt i enlighet med tidens bildbruk. Även om motivet inte entydigt kan definieras som Marie Himmelsfärd är ikonografins centrala element en framställning av förhärligandet av Maria, omgiven av en halvcirkel av lågor och så upphöjd som någonsin är möjligt. En sådan mer allmänt hållen himmelsorienterad mariaikonografi går på tyska under namnet ”Herrlichkeit Mariens”, och på latin något missvisande för *Maria immaculata*, vilka båda beskriver en framställning med anspelningar på den apokalyptiska kvinnan, klädd i solen (Joh. Upp. 12). Även den apokalyptiska madonnan omges vanligen av tolv stjärnor, vanligtvis associerade med Israels tolv stammar, men man kan å andra sidan reflektera över Josefs dröm där 11 stjärnor samt solen och månen betygade honom vördnad (1 Mos 37:9). Eller varför inte tänka sig en motsvarighet till alla de sengotiska bilder som inkorporerar en donator bland apostlarna? En ikonografisk bestämning av motivet skulle i vilket fall vara Maria i härlighet (Schiller 1980: 83ff).

En omständighet som gör det hela lite mer spännande är att de tretton gavelröstenas toppdekorationer till skillnad från själva mariahuvudet, som ursprungligen inte bör ha nått ovanför mittskeppstaket, markant skjuter ut ovanför själva takkonturen. Med den placeringen är de utsatta för väder och naturkrafter, och det vore onekligen en lockande tanke om denna utsatthet var fullt avsiktlig. Innan den moderna åskledaren uppfanns på 1700-talet, utgjorde metalltaken själva och kyrktupparna på tornspirorna, ett rimligen en buffert som möjligen kunde hindra takstolarna från att fatta eld. Bly i sig är en dålig ledare, men mer attraherande än organiskt material. Att konstruera blyklädda utskjutande akroterier som på absidens gavelrösten bör rimligen ha fyllt en blixtdämpande funktion (”T. O.” 1912). Den visuella effekten om blixten slog ned måste, åtminstone i teorin, ha varit anslående. Den grå metallens knappt skönjbara lågformationer bör för ett kort ögonblick ha förvandlats till en krans av glödande flammor som då gett motivet med Maria i härlighet en touch av vördnadsbjudande apokalyptisk skräck i tidens fascination för ominösa naturfenomen.

Eftersom det omöjliga kan bevisas att anordningen någonsin blivit utsatt för blixtnedslag eller annan elektromagnetisk påverkan som S:t Elmseld, eller om så vore fallet, den visuella effekten omöjliga kan bekräftas, bör man kanske inte gärna utgå från en visuell effekt som endast uppstår vid sådan påverkan. Det är rimligare att anta att mariabilden och gavelröstenas dekorationer varit blankpolerade eller kanske till och med förgyllda. Det skulle räcka för att solstrålarnas reflexer skulle åstadkomma en liknande effekt, i synnerhet vid soluppgången.

För att återgå till Birger Gunnarsens mariatider och övrig lundensisk marialiturgi från det begynnande 1500-talet, kan nämnas den tämligen ovanliga antifonen *Ave stella matutina*, som återfinns i pappersdelen av *Liber scole virginis* från Lunds domkyrka (LUB Mh 14, fol. 10v) och i

Figur 5. Sektion av absidens tak. Akvarellerad teckning av Baltzar Weduwar 1769. Foto: Andreas Manhag, LUHM, 2014.

Breviarium Lundense, och som specifikt nämns i *Sanctuarium Birgerianum* (Østrem 2003: 23). Såväl i *Liber scole virginis* som i *Sanctuarium Birgerianum* förekommer dock en sådan diversifierad och omfattande marialiturgi att det omöjligt går att begränsa absidatsikonografien till att relatera till någon enskild text. Däremot anser jag att det är tydligt att motivet är ett led i den allmänt förstärkta betoningen av mariafirandet som uppstod i samband med instiftandet av Birger Gunnarsens mariatider – glänsande, lysande eller bara grå.

Referenser

- Bloch, P. 1961. Siebenarmige Leuchter in christlichen Kirchen. *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*. XXIII: 55–190.
- Brunius, C. G. 1869. *Erinran vid förslag till nytt vattentak å Lunds domkyrka*. Lund.
- Danmarks Kirker VII*. (Utg.) Nationalmuseet. Köbenhavn 1954. (förförkortas DK).
- Liepe, L. 1995. *Den medeltida träskulpturen i Skåne – En bildokumentation*. Skånsk senmedeltid och renässans 15. Lund.
- Lunds Weckoblad* 6, 7 februari 1844. Lund.
- Lunds ärkestifts urkundsbok. Diplomatarium Diocesis Lundensis I–VI*. (Utg.) L. Weibull. Lund 1900–39. (förförkortas LÄU).
- Manhag, A. 2014. *Museala mysterier – åtta återfunna föremål från Lunds universitets historiska museum och Domkyrkomuseum*. Domkyrkans skriftserie 3. Lund.
- Rydbeck, O. 1923. *Lunds domkyrkas byggnadshistoria*. Lund.
- Rydén, T. 1995. *Domkyrkan i Lund*. Malmö.

- 2003. *Liber scole virginis* och dess förhållande till Mariakulten i Lunds domkyrka. *Liber scole virginis. En medeltida samling Mariamusik i Lund*. Faksimilutgåva av LUB Mh 14 med inledning, transkription och kommentar. Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund. Ny följd 5. Lund. S. 18–20, 31–33.
- Schiller, G. 1980. *Ikongraphie der christlichen Kunst* 4: 2. *Maria*. Gütersloh.
- Sommelius, G. J. 1755. *Disputatio historica de templo cathedrali Lundensi*. Lund.
- Suhm, P. F. 1780. Sanctuarium Birgerianum eller Erkebiskop Birgers Fundatz paa Gudstienesten i Kraften i Lunde-Domkirke. *Samlinger til den Danske Historie* I: 3. Kiøbenhavn. S. 1–89.
- ”T. O.” 1912. Om åska och åskskydd. *Läsning för svenska folket*. (sannolikt identisk med T.B. Olbers skrift *Om åska och åskskydd* utgiven i Svenska nätäskledarbolagets skrifter 1. Hammenhög 1911).
- Østrem, E. 2003. Sanctuarium Birgerianum. *Liber scole virginis. En medeltida samling Mariamusik i Lund*. Faksimilutgåva av LUB Mh 14 med inledning, transkription och kommentar. Skrifter utgivna av Universitetsbiblioteket i Lund, Ny följd 5. Lund. S. 22–26, 36–39.